

DVĚ ÚDOBÍ WINTROVY PRÓZY

Příznačná bipolarita, provázející takřka celou rozlohu české literatury 19. století počínaje už dvojicí Dobrovský – Jungmann a pokračující protějšky Mácha – Tyl, Neruda – Hálek, škola národní a kosmopolitní ztělesněná dvojicí Vrchlický – Čech, našla své uplatnění i v české historické próze poslední třetiny 19. století v tandemu Winter – Jirásek. Jestliže reflexe těchto protikladů samotnými autory posloužily často jako podnět k vyhraňování poetik (viz např. Tylovu kritiku Máchova rozervanectví) nebo byly i použity jako nástroj k prosazování nových literárních proudů i cílů mimoliterárních, jako tomu bylo v případě Macharovy kritiky Háлка a vysokého ocenění Nerudy, pandán Winter – Jirásek se neřadí do žádné z těchto kategorií. Oba spisovatele poutalo hluboké přátelství bez sebe-menší nevraživosti či rivality, ani literární kritika se neuchylovala k zaujatému kladení jednoho proti druhému. Přítom právě mezi Jiráskem a Wintrem a dlouhou řadou české historické beletrie od obrození až k Beneši Třebízskému existuje zásadní předěl, jehož význam zdaleka nevystihne konstatování, že se na sklonku 19. století v české literatuře zrodila realistická historická próza, nacházející své východisko v důkladné znalosti minulých dějů.

Ani vzájemnou odlišnost Jiráska a Wintera nelze přehlížet. Oba sice začínali stejně jako básníci, ale pak se jejich cesty rozešly. Všestranně umělecky nadaný Jirásek upřednostňoval od počátku uměleckou tvorbu před historickými zájmy. Věnoval se próze ze současnosti a teprve postupně, přes kresbu lidových typů svého rodného kraje v *Povídkách z hor*, přes *Skaláky*, vojenské povídky a litomyšlské prózy se prokousával k historické tvorbě. Naproti tomu Wintera zcela pohltila historie, když mu nabídla neprozkoumaný rakovnický archiv. A tak zatímco Jirásek tematikou i zpracováním nezávislý na historických zdrojích si nejprve volil umělecky nosné téma, a teprve pak k němu hledal doklady v minulosti, Winter se cele nořil do jediného souboru pramenů a stal se historikem jednoho období. Zjištěné skutečnosti pak zpracovával dvojím způsobem: historickými studiemi a mírně beletrizovanými pracemi s převahou dokumentárnosti. Oba

proto na cestě k historické próze museli překonávat rozdílné překážky. Zatímco Jirásek jako umělec ve svých začátcích silně utkvíval v dosavadních normách této prózy a jen pozvolna, skrze dnes takřka zcela zapomenuté romány, jako jsou *Slavný den* nebo *Konec a počátek*, se pracoval k novému typu historického románu, před Wintrem stála bariéra zcela jiná: řečeno s Arnem Novákem, musel se emancipovat od historie, to jest od její beletrizované parafráze¹ a stát se v plném slova smyslu prozaikem. Obojí bylo velice svízelné, oba však, každý tu svou obtíž, zvládli k prospěchu české literatury.

U Zikmunda Wintra lze názorně tuto proměnu historika v prozaika sledovat na jedné povídce, shodou okolností zpracované dvakrát, jednou na samém začátku jeho prozaické dráhy, podruhé takřka na jejím konci. V roce 1880 otiskl Winter ve *Světozoru* „kulturní obrázek“, v obsahu však nezařazený mezi prozaické projevy, ale v oddíle Dějepis a starožitnosti s názvem *Golgatha*. V roce 1910 ji tentokrát už jako povídku s titulem *Pozdě uveřejnil ve Zlaté Praze*. Nakonec ji ve třetím svazku „rakovnických obrázků“ z roku 1937 (*Rakovnický primátor a jiné rakovnické povídky*) opět s pozměněným titulem *Golgota* v rámci Wintrových vybraných spisů vydal Miloslav Novotný.

Obě zpracování podávají tragický milostný příběh mladé vdovy Anny Střípkové a ženatého řeznického mistra Mikuláše Sedlčanského. Když se těhotná Anna chce zbavit dítěte, onemocní a zemře. V její truhle se však najde mrtvé dítě a vedle něho Mikulášovy dopisy. Anna je všemi považována za vražedkyni a Mikuláš podstupuje vleklá soudní jednání, v nichž je obviňován z cizoložství, ze spoluúčasti na vraždě dítěte a navíc obec vymáhá majetek, který před svou smrtí Anna Mikulášovi odkázala.² Tato dějová osnova tvoří nejhrubší základ obou útvarů, doslovně shodných jen v citacích několika autentických dopisů vyměněných mezi Mikulášem a

1 A. Novák: předmluva in Z. Winter: *Rozina sebranec*, Praha 1938, s. 10.

2 Skutečný příběh, jak je zaznamenán v rakovnickém archivu viz J. Čech: *Příběh ze starého Rakovníka*, Rakovník 1996. Srovnání obou povídek z hlediska proměny dobového pojetí literatury, avšak mimo proměny žánrové, provedl v rámci širšího pojednání o Z. Wintrově V. Forst (Wintrova próza historického dokumentu, in *Realismus a modernost*, Praha 1965, s. 115–135); v souvislosti s posuny ve Wintrově způsobu zacházení s historickým dokumentem ve spisovatelově vývoji od historického realismu k realismu psychologickému se vztahem rané *Golgathy* k uchovaným pramenům Wintrových povídek zabývala V. Brožová ve studii K užití historického dokumentu v próze Zikmunda Wintra (*Česká literatura* 46, 1996, č. 1, s. 50–65.)

Annou, jež posloužily jako podnět k rozvinutí příběhu. Obdobně shodný je však i vstupní a závěrečný beletrizující prvek, navození baladického přísuvitu dějů s pomocí přírodního motivu z vrchu Golgoty: dvě větve staré břízy se vzpínají k nebi, na začátku beletrizovaného zpracování ještě přirovnané ke dvěma vzpínajícím se kostnatým, suchým rukám, přisouzeným v závěru novějšího podání výslovně Anně.

Vše ostatní se radikálně liší. První text se vyznačuje především dějovou strohostí. Celý milostný příběh je podán v krajním zjednodušení takřka holými větami, prozrazujícími jen, že zprvu budoucí milenci spolu vůbec nemluvili, protože Mikuláš nebyl svobodný, poté „scházivali se, ale přestali sobě povídati dosti brzo“ a nakonec, že „odešlo léto a přišla zima a v únoru 1584 přinesla bába řezníkoví Aníno psaní“, v němž mu sděluje, že je nemocná, což má naznačit její těhotenství. A tak to, co tvoří beletristické jádro konečného zpracování příběhu, v prvotní podobě nevydává ani na polovinu celého vyprávění.

Co Winter ošidil na ději, to si bohatě vynahradil na dokumentaci, počínaje už oblečením. Zatímco v pozdní povídce se sděluje, že Anna měla hlavu omotanou rouškou, v prvotním znění si oblékla „rouchu černě vyšívanou a aksamitem premovanou“ aj. Mnohem podstatnější je dokládání historické. V textu, jenž zabírá asi čtvrtinu rozsahu budoucí povídky, se oproti ní navíc dovíme, že kamennou šibenici na Golgotě postavil roku 1574 primátor Jan Rejček, že první dopis nešťastné Anny Mikulášovi přinesla bába v únoru 1584, podrobně je čtenář informován o rozsahu Annina majetku (veliké hospodářství, slušná várečná živnost, dům na rynku ceny dobrých 900 kop čili grošů, což prý je našich 5400 zlatých, dále Anna měla 4 velké kusy dědiny, tři chmelnice a louky, 18 strychů obilí ve stodole a ještě pivovar a šenk). Autor též odhaluje svůj základní zdroj, městské paměti, kam údajně roku 1584 kdosi zapsal, že „za rychtářství Jana Vomáčky Anna Střípková zlé paměti děťátko své vlastní zabila. Pohřbu i hrobu křesťanského mordérce a ženě cizoložné odepřeli, zdali však mrtvola stětím neb jiným trestem zhanobena byla, toho nikde nezapsali“. Spisovatel též oznamuje, co obsahoval váček mrtvé ženy: vedle Mikulášových psaní a zaklínacích tabulek též „56 zlatých stočených a na šňůrce zavěšených, tři zlaté prsteny a zlaté mince třinácte kusů a něco mince stříbrné“. Na svou obhajobu si Mikuláš opatřil knihu Městského práva, „jež nedávno (1579) byla vydána tiskem“. Čtenář je dále seznámen s obsáhlým výčtem jmen pánů starších, před než byl Mikuláš k soudu předveden i s podrobným vyličením celé pře. Uvádějí se chyby, jichž se dopustili žalobci a jak je Mikuláš využíval k soudním průtahům. Jeho odvolání k císaři doprovázejí citace zákonů a jejich jednotlivých paragrafů,

ale také se sděluje, co to všechno Mikuláše stálo (jen jedno odvolání k císaři Rudolfovi do Prahy provázelo 5 kop míšenských, 15 grošů, 3 denary, to vše jen pro posla, takže na konci osvobozujícího rozsudku zůstal Mikuláš zcela bez prostředků). Ke všem těm dokumentujícím detailům Winter ovšem neopomenul dodat, že ve chvíli, kdy soud zjistil, že s úmrtím dítěte nemá Mikuláš nic společného, „soudní knihy/.../ nás zrádně opouštějí. Jen toliko jisto, že kšaft Anny Sedlčanskému, jímž ho tak štědrě obdarovali chtěla, všemi soudy zrušen jest a statek nešťastné morděrky propadl obci a králi“. A nakonec ještě autor poskytl jedno sdělení, že roku 1585 zapsal si kterýsi občan rakovnický v paměti rodného města, že 27. měsíce února byla učiněna smlouva na statek střípkovský a že o nemnoho let později jakási měšťanka Střípková založila gotickou předsiň, kde měly odpočívat „šestinedělky, které přišly bohu obětovat děti svoje“.

Nic z toho není v povídce *Pozdě ve Zlaté Praze*. Zato její děj je dramaticky zvrstven, jeho jádro nyní tvoří postupné rozvíjení vzájemného poměru dvou lidí až do chvíle, kdy se do něj vloudí nepřekonatelné překážky, jež jsou zároveň zkouškou Mikulášova charakteru. Do děje vstupuje několik dalších postav, především nevrlá Sedlčanského žena Alžběta a s ní i průhledy na nevraživý vztah manželů. Jeho příčiny vypravěč hodnotí prostě: k sňatku došlo, „aby stará získala mladé tělo a mladé tělo, aby se co možná draho prodalo“. V ději se epizodicky vyskytuje i Anin mládek, bakalář David Krinitus, jenž všestranně pomáhá Mikulášovi v jeho sporech a sežene mu i obratného „právního řečníka“ Jiráka, vystupují tam i další osoby. Zvláště postava Mikulášova je vykreslena ve své nejednoznačnosti, s příznačnou dobovou rozkolísaností, ve své silné vášni, ale též zbabělé vypočítavosti a strachu, aby na něho nepadlo podezření z cizoložství. Naopak Anna se vyznačuje jediným rysem: v štěstí i neštěstí důvěřivě miluje.

Rozvinutím nosných dějových prvků, uvedením dalších postav i zápletkou, pojatou jako následek milostného trojúhelníku i opuštěním dokumentárnosti Winter naplnil základní předpoklady pro působení spisovatele beletristy. Doplnuje je pak nezbytná aktivita dodávající zápletky a ději specifické, umělecky osobité znaky tvůrčí jedinečnosti. U pozdního Wintera je jedním z těchto činitelů nepochybně archaizující jazyk, a to jak v syntaxi (zejména nadmíra přechodníků), tak ve slovníku; dá se říci, že se tu příliš neodlišuje řeč pramenů ze 16. století od autorského vyjádření. Poslední výbor z Wintrových próz také obsahuje slovníček archaismů, což

nevěští u beletrie pro čtenáře mnoho dobrého.³ Naštěstí archaizace není jediným osobitým znakem pozdní Wintrovy prozaické tvorby. Provází ji totiž silně obrazný jazyk opírající se o přísloví („po dobrém jarmarku, bývá zlý trh“) i jiná lidová rčení („Kdybys teď nahlédla do mlíka, srazí se.“), o nápaditá přirovnání („házel očima, jako když se koule metají po kuželkách“) a překypující perifrázemi (např. co v raném textu spisovatel odbyl slovy, že budoucí milenci „nemluvili spolu“, v opisném podání pozdní podoby povídky zní „ústa však přitom bývala němá“), někdy stejnou perifrází autor užije i dvakrát (myšlenka „vskočila do mysli“ a hned nato „vštěhovala se do srdce“). Do svého pozdního díla vnesl Winter i grotesknost a humor. Grotesknost se v *Pozdě a Golgotě* objevuje zejména ve chvíli, kdy Mikuláš reaguje na první laskavou odezvu budoucí milenky tak, že doma zlíbá své ženě ruce „jako by jí za to štěstí děkoval“. Humor zase zvlášť výrazně v okamžiku, kdy Mikuláš hněvivě reaguje na bakalářovu báseň o Anně jako o nevěstce a Krinitus ho uklidňuje, že kdyby veršovník psal pravdu, nebude jeho veršování „poetné“ a že „poetové musí lhát“.

Všechny tyto prostředky použité jako umělecká kultivace podnětů z archívních studií provází jeden pozoruhodný jev. Srovnání obou znění totiž prokazuje, že odpoutání se od historických pramenů ve prospěch beletrie neznamená také distanci od jejich jazyka. Právě naopak. Jen namátkou dva příklady. Zatímco ve *Světozoru* se novodobou češtinou konstatuje, že Mikuláš „nebyl svoboděn, měl ženu“, ve *Zlaté Praze* se praví, že „nebyl sobě svoboděn“ a pleonasticky se dodává „byl člověk ženatý“; zároveň strohý údaj v neděli je nahrazen souslovím „v nedělský den“. A nejen to. Tuto stupňující se archaizaci jazyka doplňují ještě spisovatelovy neologismy v rozmanité funkci od humorné (bakalář coby kaziškol), expresivní (nejčastěji nadávky) i hodnotící (umocňující např. pohrdavý odstup, když Alžběta odmítá dát Mikulášovi peníze, vypravěč jí vkládá do úst slovo, jemuž se i sám podivuje, totiž „že by ho zkvakla“). Je zřejmé, že tvárnění jazyka do jeho archaičtější podoby i uplatňování neologismů přispívalo k utváření jedinečného historického koloritu povídek. Zároveň lze v tom shledávat i výraz obecnějšího směřování české literatury té doby k větší autarkičnosti uměleckého gesta, činícího z Wintrových psychologicky laděných a k osudům jedinců zaměřených historických próz dobově značně aktualizovaný, s literaturou přelomu století pevně svázaný projev, za tuto soudobost ovšem platící sníženou popularností. V tom stojí Winter vskut-

3 Z. Winter: *Obrázky*, ed. J. Janáčková, Praha 1972.

ku na opačném poli než Jirásek, ale nikoli jako výzva k hodnoticímu poměřování, ale jako blahodárny příznak polyfunkčního rozvinutí české prózy vůbec a její historické větve zvláště na konci 19. století, jež je dobře patrné zejména při srovnání s přece jen jistou monotónností její předcházející romantické a romantizující podoby.